

Havas László

Augustus portréja a korai Antoninus-periódus latin nyelvű történetírásában*

A címben jelzett korszak valójában két történelmi Augustus-portrét hagyott ránk. A korábbi Tacitustól származik, aki valószínűleg Traianus uralkodásának vége felé, vagy esetleg Hadrianus principatusának legkezdetén vázolta fel Augustusnak az alakját.¹ Ennek, az *annales* elején olvasható bemutatásnak a lényege a következő. A királyságot (vö. *reges*) felváltó szabad köztársaság után (vö. *libertatem et consulatum*), melyet azért időnként meg-megszakítottak zsarnoki jellegű hatalmi rendszerek (vö. *dictaturae, decemviralis potestas*, „a tíz férfi hatásköre”, *tribonorum militum consulare ius*, „a katonai tribunusok consuli joghatósága”, *dominatio, potentia*) az államnak polgárháborúktól kifáradt testét *nomine principis* „az első ember nevében”, Augustus² hajtotta a hatalma alá (1,1,1–2). Ez az eljárás a helyreállított béke révén újból összhangot látszott teremteni az állam alkotó elemei között, mert a császár *cunctos dulcedine otii pellexit* „mindenkit megnyert a béke édességével” (1,2,1), s külső ellenség ellen sem kellett Rómának háborúkat visel-

* Ezt a tanulmányomat 1993. november 27-én az Università Cattolica del Sacro Cuore di Milanón is bemutattam Marta SORDI professzornő ókortörténeti szemináriumában. Itt mind M. Sordi, mind G. ZECCHINI professzor (tanulmányom végső megfogalmazása mindkettőjüknek sokat köszönhet) kétségüket fejezték ki ama állítással kapcsolatban, hogy ellentmondás lenne Tacitus felfogásában, amikor hol csak a monarchiát és a *res publica libera*-t különíti el egymástól, hol pedig a monarchiát, az arisztokráciát, a demokráciát, sőt a kevert államformát is számba veszi, bár az utóbbit csak rövid életűnek tartja. Magam továbbra is úgy vélem, hogy Tacitusnak nem volt egyértelműen megfogalmazott államelmélete. Nyilvánvalóan ismerte Cicero felfogását, ám maga úgy vélhette, hogy a római államberendezkedés változásait egyszerűbben is lehet magyarázni: a monarchia és a *res publica libera* egymásutániságával, összefonódásával, hiszen Tacitus eszményi principatusa valójában a monarchia és a *res publica libera* keveredése (Agr., 3,1), s így maga is egyfajta „kevert államforma”, amely azonban — mint arra hamarosan rádöbben — ugyancsak nem tart sokáig, mivel elveszti egészséges alakját. — Florus mindenesetre Tacitus felfogásának csupán leegyszerűsítő változatát regisztrálta, s ezt a nézetet hasznosította történeti áttekintésében. — Az egész témához alapvető: ST. BORZSÁK, Quid Tacitus rerum scriptor de Cicerone rei p., conservatore senserit?, Cic. 7, 1990. 97–103.

1. Az *Annales* datálásának nehézségeit jól összegzi M.M. SAGE, Tacitus' Historical Works: A Survey and Appraisal, ANRW, Berlin – N.Y., 1990, II 33.2: 954 skk. Amennyiben valóban számolhatunk azzal, mint némelyek gondolják, hogy az *Annales* későbbi könyvei már Hadrianus alatt készültek, akkor az sem zárható ki, hogy ekkoriban a mű elején is bekövetkeztek bizonyos átfogalmazások.
2. Augustus döntő szerepéről a római monarchia visszatérése szempontjából, I. U. SCHILLINGER-HÁFELE, Zum Annalenproömium des Tacitus, Herm., 94, 1966, 496–500. A problémát másképp ítéli meg W. WIMMEL, Roms Schicksal im Eingang der taciteischen Annalen, A A, 10, 1961, p. 40. Vö. M.M. SAGE, op. cit., 970 sqq., főképp p. 971.

nie, legföljebb *cupidine proferendi imperii*, „a birodalom kiterjesztése”, vagy pedig *ob praemium*, „nyereség vágyából” (1,3, 6). Az államnak ezt az új szilárd összetartását magának az uralkodónak a személye szavatolta, mivel Augustus *aetate validus seque et domum et pacem sustentavit* „élete erejében fenntartotta magát is, házát is és a békét is” (1,4,1), úgyhogy amikor a *princeps* az öregség miatt testében megfáradt és megbetegedett (vö. *provecta iam senectus aegro et corpore fatigabatur* - ibid. 2), azonnal feltűnt a széthullás veszélye, amit a hatalom utódlásának problémája látszott elsősorban magában hordani (vö. *accedere matrem muliebri impotentia: serviendum feminae dibusque insuper adulescentibus, qui rem publicam interim premant quandoque distrahant* - ibid. 5).

Mint egy korábbi dolgozatomban már kimutattam: Tacitus a továbbiakban annak a meggyőződésének ad hangot, hogy ez az Augustus idején még megnyugtató *civitatis status*, „társadalmi–politikai állapot” a soron következő császárok idején egyre csak romlik,³ mert Tiberius,⁴ majd Claudius és végül Nero uralkodása egyre egészségtelenebbé teszi a hatalom gyakorlását. Miként a történetíró ezt Augustus első, közvetlen utóda kapcsán megfogalmazza: Tiberius alatt bekövetkezett a *mutati in deterius principatus initium*, vagyis „elkezdődött a principatus eltorzulása” (4,6,1). E romlási folyamat megmagyarázásához Tacitus az állam alkotó elemeit veszi tekintetbe (vö. *recensere ceteras ... rei publicae partes* - ibid.), rámutatva, hogy az állam- és a magánügyek legjelesebbjei *apud patres tractantur*, „a senatorok előtt kerültek tárgyalásra” (ibid. 2), akik azonban *in adulationem lapsi*, „hízelgésbe estek”. Ugyanakkor a császár a gabonaszállítást, az adókból befolyó pénzeket és az egyéb állami jövedelmeket a *societates equitum Romanorum*-nak, a római lovagok társaságainak” adta (ibid. 3), ami kétségkívül ellensúlyozta az előbb érintett *nobilitas* helyzetét. Végül a történetíró arra is rámutat, hogy a politikai hatalmától megfosztott köznép (*plebes* - vö. 1,15,1: *Tum primum e campo ad patres translata sunt acri annonae ... fatigabatur*, „szenvedett a gabona drágaságától” (4,6,3–4), amiért azonban nem hibáztatható a császár (*nulla in eo culpa ex principe* - ibid.). Mindebben lehetetlen nem észrevennünk azt, hogy Tacitus a monarchikus hatalom eltorzulását valójában az antik államformák elmélete alapján ítéli meg, úgy állítva be, mintha azt az augustusi egyeduralmat, amely valamiképp megőrizni látszott egyfelől a senatus arisztokratikus hatalmi szerepét, másfelől a népgyűlés (*comitia*) demokratikus jellegét, ami a kezdeti principatusnak így valamiféle kevert államforma arcukat kölcsönzött, addig a monarchiának ez a kiegyenlített formája a későbbiekben mindinkább eltűnt, egyre inkább *dominatio*-vá fajulva.

Azt a tényt, hogy Tacitus történelem-felfogásában az államformákról és azok egymáshoz való viszonyáról, egymást követő váltásáról kialakított ókori elméletek valóban fontos szereppel bírtak, megerősíti az *Annales* egyik híres *excursus*a is (4,32–33), amely kifejti: *cunctas nationes et urbes populus aut primores aut sin-*

3. Ennek a tacitusi felfogásnak részletes elemzését adtam korábbi átfogó dolgozatomban: *Éléments de biologie dans la conception historique de Tacite*, ANRW II 33.4: pp. 2949–2986.
4. Tiberius tacitusi bemutatásához l. legutóbb: M. SORDI, Linee per una ricostruzione degli ultimi anni di Tiberio, Stylos I, 1992, N° 1.

guli regunt (33,1), vagyis a lehetséges kormányzati típusok: a demokrácia, az arisztokrácia és a monarchia, s ezek keverékét könnyebb dicsérni, mint megvalósítani, mert ha létrehozható is, nem tart sokáig (*delecta ex iis et cons(o)ciata rei publicae forma laudari facilius quam evenire, vel si evenit, haud diuturna esse potest* (ibid.). Magától értetődő, hogy ebben az utóbbi megállapításban a történetíró azt a *civitas mixta*t, „kevert államformát” kérdőjelezi meg, amelynek példaképeként Polybios Rómát jelölte ki, s amelyet ideálként Cicero fogalmazott meg, ezt az államberendezkedést ismerve fel az ifjabb Scipio-korabeli politikai életben. Tacitus úgy véli, hogy a maga korának római monarchiáját megelőzően a római történelemre is a felvázolt hatalmi formák voltak a jellemzőek.

A szerző bizonyára nem vette észre, hogy ez a fejtegetése szöges ellentétben áll az *annales* már korábban ismertett bevezető részével, ahol a történetíró Róma esetében valójában csak két kormányzati forma váltakozásával számol: mert ott a kezdeti *regnumot* a *libertasra* és a tisztségviselésre épülő *res publica libera* kell hogy kövesse (amelyet csak időként szakít félbe átmenetileg a *dominato*), s ezután újabb monarchia lép a színre: az Augustustól életre hívott principatus.

Az *annales* indítása valamint a IV. könyv vizsgált *excursusa* közti ellentmondás sem teszi azonban kétségessé Tactiusnak azt a meggyőződést, hogy az Augustustól létrehozott újfajta monarchia az adott körülmények között elkerülhetetlen szükségszerűség, mert — ahogy érvét Asinius Gallus szájába adja —: *unum esse rei publicae corpus atque unius animo regendum*, „egy az állam teste és egy ember lelkének kell igazgatnia” (1,12,3); s a természet rendjére érvényes körforgásnak megfelelően az egyeduralom romló szakaszaira javuló periódusok következnek a monarchián belül, miként — az Agricola megfogalmazása szerint — Nerva és Traianus alatt is a római államba végre *redit animus*, „visszatér a lélek-erő”, s *beatissimi saeculi ortu*, „egy igen boldog kor támadtával”, a császár egyesíti az addig egymással összeilleszthetetlen elemeket: a *principatust* és a *libertast* (Agr., 3,1 kk.). Tacitus organikus történelemfelfogása alapján tehát a római állam kifáradt testének Augustustól végrehajtott megújítása elkerülhetetlen természet-szerűség volt, még akkor is, ha ennek a rendszernek lényegéből fakadólag megvannak a maga belső gyengeségei, betegségei is.⁵

Ezek után viszont vizsgáljuk meg azt: hogyan is viszonyul az augustusi *principatus*nak ehhez a Tacitus-féle ábrázolásához és értékeléséhez annak a Florusnak a történeti jellemzése, aki valamivel később, minden bizonnyal már Traianus és Hadrianus halála után, vagyis Antoninus Pius uralkodásának kezdetén, Róma fennállásának 900. évfordulóját ünnepelve, vagyis Kr.u. 147 tájékán készítette el a maga *breviarium*át, s aki ezzel szemmel láthatólag a tacitusi életművet kívánta kiegészíteni. Miközben ugyanis Tacitus az augustusi principatus történetét adta elő voltaképpen megteremtőjének halálától egészen az Antoninusok hatalomra

5. Tiberius politikai felfogásával kapcsolatos 1939–1980 közti eredményeket jól összegzi W. SUERBAUM, *Zweiundvierzig Jahre Tacitus-Forschung: Systematische Gesamtbibliographie zu Tacitus' Annales 1939–1980*, in: ANRW II 33,2: pp. 1101 skk. Újabbán I. még H. Y. McCULLOCH, Jr., *The Historical Process and Theories of History in the „Annals” and „Histories” of Tacitus*, in: ANRW II 33,4: 2928–2948.

jutásáig, és pedig úgy, hogy magának az uralmi rendszer megteremtőjének csak 5, szinte csak elméleti jellegű *caputot* szentelt; addig Florus Róma megelőző történetét foglalta össze a város alapításától Augustusig, méghozzá úgy, hogy a végülében a mű egészéhez viszonyítva, igen nagy terjedelemben bontotta ki a *principatus* megalkotójának, Augustusnak korszakos munkásságát. A szerző tőle lehetőleg igyekezett is felhívni olvasói figyelmét arra, hogy itt valóban a tacitusi oeuvre-höz való kapcsolódásról van szó. Ezt nemcsak a már korábban tisztázott számos tacitusi reminiscencia⁶ teszi nyilvánvalóvá, hanem többek közt egy olyan tény is, amelyre az eddigi szakirodalom vagy nem figyelt fel, vagy nem tulajdonított neki kellő jelentőséget, illetve tévesen próbált megmagyarázni.⁷

A florusi előadásmódnak egyik jellegzetessége, hogy a római történelemben általa számon tartott korszakhatárokhoz mindig valamilyen összefoglalást, elméleti jellegű értékelést, eszmefuttatást kapcsol, amelyek közül kettőt a kéziratos hagyomány ANACEPHALAEOSIS (kb. „összefoglalás”) címen tart számon (vö. 1, 2/8/; 1,47/3,12/). Valójában azonban több hasonló jellegű, főleg történelem- és erkölcsfilozófiai jellegű *digressio*val is találkozunk Florus munkájában, úgymint a római nép *infantia*jának, „gyermekkorának” (1,2/8/9) és *adulescentia*jának, „serdülőkoriának” (1,17/26/ 9; 1,18/2,1/ 1–2) bemutatását követően; valamint az *anni aurei*, „az aranyévek” ill. az *anni ferrei* „vasévek” érintkezési határainál, amelyeknek van egy külpolitikai (1,34/2,19/) és egy belpolitikai (1,47/3,12/) érintkezési mezsgyéje a történetíró szerint. Mindezek után feltűnő, hogy Florus épp ott nem alkalmaz ilyen elméleti összegzést és áttekintést ahol egyfelől a mű főhőse, a *populus Romanus iuventus*ának, „ifjú vagy férfi korának” és *senectus*ának, „öregségének” határához elérkezünk, másrészt ahol a rövid történeti összefoglalás ünnepelesen le is zárul. Egyáltalán az is sokaknak szemét szúrta már, hogy míg a *praefatioban* Florus a római népnek mind a négy életkorát számon tartja, vagyis a gyermek- és a serdülőkori meg az ifjúságon kívül az öregséget is, addig maga a *breviarium* csupán a római történelem első három életszakaszát ismerteti, miközben a *senectust* már nem adja elő. Mind ennek hiányát, mind pedig az újabb *anacephalaeosis* elmaradást nagyon jól megmagyarázza az a feltevés, hogy Florus így kívánta tudatosítani olvasóközönségében a tacitusi életműhöz való csatlakozását. Abban ugyanis az érdeklődő egyfelől megtalálhatta a *populus Romanus* öregségét kiemelve mind a Florustól is hangoztatott *inertia Caesarumot*, „a császárok tehetlenségét” mind a Traianus alatti megújítást (vö. *sub Traiano principe movit lacertos*, ill. *revirescit* „Traianus császár alatt megmozdította karját” és „új erőre

6. A Florusnál található Tacitus-reminiscenciákat már a múlt századi „Quellenforschung” tisztázta, s újabban is többen számon tartják Tacitus erőteljes hatását Florusnál, vö. C. FACCHINI TOSI, *il proemio di Floro: la struttura concettuale*, Bologna, 1990, 20 skk.; 56 sk.; 73 skk.; 82 és 89; 92; 96. (e munka méltatásához I. P. JAL recenzíóját In: *Latomus* 52, 1993, 170–171): G. ZECCHINI, *La fortuna di Tacito e l'Historia Augusta*, in: *Historiae Augustae Colloquia*, n. s. i: *Colloquium Parisinum MCMXC*, Macerata, 1991, 337 sqq, főleg p. 339 (további irodalommal)

7. P. HAMBLENNÉ úgy gondolja, hogy a *iuventus* utáni *anacephalaeosis*, ill. a *senectus* bemutatásának hiánya annak a jele, hogy Florus művének vége elveszett (*Une interprétation de decoxit*, Flor. praef. 8, *Latomus* 45, 1985, 21–39). Ez ellen szól viszont a florusi műnek a szmokkal való játékra épülő átgondolt struktúrája.

kapott” - praef., 8); másfelől pedig a tacitusi *annales* bevezető fejezete tökéletesen értelmezhető akár úgy is, mint a florusi történeti bemutatás összegzése. Ez a tény is amellet szól tehát, hogy nem szabad kizárnunk a kapcsolatot a florusi és a tacitusi Augustus-portré között.

Ahhoz azonban, hogy pontosan fel tudjuk mérni Augustus valódi jelentőségét és szerepét a florusi történeti munkában, meg kell vizsgálnunk; van-e valamilye politikai elmélete is történetíróknak, s ha igen, akkor miképpen illeszkedik be abba a megvizsgálandó Augustus-kép. Számomra úgy mutatkozik, hogy Florus elképzelésében⁸ az államformákról kialakított egyfajta elképzelés szorosan összefonódik a maga organikus–biologikus történelemlátásával, amennyiben a szerző a római nép *infantia*jához és *senectus*ához a monarchia egy-egy változatát kapcsolja, azaz a *regnum*ot, ill. a *principatust*. Ebből következnek, hogy számára feltehetőleg az *adulescentia* egy arisztokratikus, a *iuventus* pedig egy demokratikus berendezkedést hív életre. Ezt a korábban általam is hangoztatott, első pillantásra nagyon plauzibilis feltevést azonban a konkrét szövegvizsgálat nem támasztja alá.

A továbbiakban tehát azt fogjuk áttekinteni, hogy Florus a római nép egyes életszakaszaihoz milyen államformákat kapcsol, s azokat miként is jellemzi.⁹

1) Az első periódus kétségkívül az *infantia* és a *regnum* időszaka, amelyben a király, egészen pontosan az első, vagyis Romulus megkülönböztetett jelentőségű szerephez jut: ő az, aki maga teremti meg a *populus Romanus* egységes testét részben autochthon (latinok, etruszkok), részben bevándorló (frígek Aeneas vezetésével, arkádiaiak Euander irányításával) elemekből, miként Florus fogalmaz: *Ita ex variis quasi elementis congregavit corpus unum populumque Romanum ipse fecit* „Így minden különböző elemektől egy testet hozott létre és maga alkotta meg a római népet” (1,1/1/ 9). Ez a szövegezés valószínűleg filozófiai alapokon nyugszik, mert Romulus — Florus szerint — mintegy a négy őselemből látszik megvalósítani a római közösség társadalmi együttlését (vö. egyfelől Plat. Theaet. 201 sk., másfelől Cic. inv. 1,2; sen. 7; off. 2,18; nat. deor. 3,39; Plin. n.h. 3,39; 6,17; 10,42; Sen. ben. 6,11,2). Az sem lehet véletlen, hogy Florus Romulusa a platóni és a sztoikus bölcs módjára mint *rex sapientissimus*, „a legbölcsebb király” szabja meg az állam belső rendjét (*hunc, ... statum rei publicae inposuit* - ibid., 15), úgy, hogy a *iuventus* katonáskodjék, másrészt pedig *consilium rei publicae penes senes esset* „a politikai döntés az öregeknél (senátoroknál) legyen” (ibid.). Maga Romulus azonban mindezért csak halála után látszik isteni jelleget ölteni (vö. *augustiore forma quam fuisset* - ibid. 18).

8. Az antik államforma-elmélet egy érdekes köztársaságvégi politikai vonatkozását elemzi igen meggyőzően M. SORDI, La „costituzione di Romolo” e le chritiche di Dionigi di Alicarnasso alla Roma del suo tempo, Pallas 39, 1993, 111–120.

9. E probléma egy más szempontú megközelítését adtam már egy korábbi tanulmányomban: Le corps de l'Empire romain vu par les auteurs latins et grecs, in: AA. VV. Autocoscenza e rappresentazione dei popoli nell'antichità, a cura di M. SORDI, Milano, 1992, 239–259. Megközelítésem bizonyos részleteit vitatja E. BESSONE, Cronologia e anacronismi nell'Epitoma di Floro, Patavium, 1, 1993, 111–136. Az egész problémához mindmáig alapvető tanulmány: H. HÄUBLER, Vom Ursprung und Wandel des Lebensaltervergleichs, Herm., 92, 1964, 313–314.

A korai *regnum* mégsem kizárólag a bölcsességen nyugszik, megvan benne a gyakorlati tapasztalatból származó okosság is, amit Tullus Hostiliusnak, a *rex callidus*nak, „az eszes királynak” a fellépése igazol (1,1/3/ 7), alátámasztva az uralkodás területén is a később híressé váló *theoria cum praxi* „a gyakorlattal párosuló elmélet” elvét. Tullus Hostilius működése is hozzájárul ugyanis ahhoz, hogy Róma egyetlen testté váljék, mert Alba Longa *synoikismos*ával, „összetelepítésével” Tullus Hostilius eléri, *ut consanguinea civitas ... in suum corpus redisse rursus videretur*, „hogy az egy vérből született állam ismét visszatérni lássék saját testébe.” (ibid. 9).

A történetíró egy olyan teleologikus elképzelést fogalmaz meg a korai római királyság uralkodóival kapcsolatban, hogy azok az állam érdekének és szükségletének megfelelően voltak *varii ingenio*, „eltérő képességűek” (1,2/8/ 1). A *religiosus* Numa tevékenysége azt szolgálta, *ut ferox populus deorum metu mitigaretur* „a vad népek megszelídítése az istenektől való félelem”; Tullus Hostilius mint *militiae artifex*, „a hadművészet értője” azt célozta, *ut acueret ratione virtutem*, „hogy a vitézséget a tudományt tegye fényesebbé”; Ancus Marcius mint *aedificator* azt érte el, *ut urbem colonia extenderet, ponte iungeret, muro tueretur* „hogy a várost kolóniákkal növelje, híddal kösse össze és fallal oltalmazza”; a Tarquinius Priscustól bevezetett *insignia*, „hatalmi jelvények” a *princeps populus dignitas*át szolgálták; a Sevius Tulliustól végrehajtott *census* elősegítette, *ut ipsa se nosset Romana res publica* „hogy a római állam megismerje önmagát”; végül a Traquinius Superbus részéről elszenvedett jogtalanságok miatt a római népben felgyúlt annak a szabadságnak a vágya, amely az új államformának a lényegét adta (1,2/9/).

Florus szerint tehát a korai *regnum* mindenképpen hozzájárul a *populus Romanus* államberendezkedésének fejlődéséhez, akár pozitív, akár negatív kihatása révén. Kétségtelen tény azonban, hogy a történetíró a legjelentősebb szerepet mégis csak az istenektől uralomra kiválasztott, s nép- és államteremtő szerepéért halála után az istenek sorába emelkedő Romulusnak tulajdonítja, szemben a rómaiaktól önként kiválasztott olyan eredményesen tevékenykedő uralkodókkal, mint amilyen Numa és Tullus Hostilius voltak; vagy az olyan önszántukból, vagy asszonyi támogatással hatalomra törőkkel, sőt éppenséggel erőszakot alkalmazókkal, mint amilyenek: Tarquinius Priscus, Servius Tullius, vagy éppen Tarquinius Superbus.

2) A második államformára a kezdeti *regnum*mal ellentétben Florus nem használ egyértelmű szakkifejezést, de abból, hogy legfőbb jellemzőjének az első *consuloktól*, Brutustól és Collatinustól kezdve egészen a Caesar-gyilkosokig, Brutusig és Cassiusig legfőbb jellemzőjének a *libertast* tartja, az következik, hogy a történetíró ezt az időszakot a *res publica libera* berendezkedési periódusának tartja, amely ilyen módon egyszerre két életszakaszt fog át: a *populus Romanus adulescentia*ját, valamint *iuventus*át egyaránt. Ez újabb érv lehet amellet a fel fogás mellett, amelyet már HAHN István kialakított, hogy tudniillik Florus szemében a serdülő- és a férfikor valójában egyetlen nagy életszakasz.¹⁰ Az is nyil-

vánvalóvá válik továbbá, hogy a római történelemben a korai *regnum* és a későbbi *principatus*, vagyis a két monarchia közti a *libertason* alapuló államberendezkedés elhatárolásával Florus valójában azt az elméletet képviseli politikafilozófia szempontból, mint amelyet Tacitus az *annales* bevezetőjében fogalmazott meg, nem pedig azt az általánosabban elfogadott és máskor Tacitustól is alkalmazott teóriát teszi a magáévá, amely szerint a népek és államok története valójában három államforma, ill. ezek kombinációja váltakozására épül, vagyis a monarchiára, az arisztokráciára, a demokráciára, ill. az ún. „kevert államformára”.

Florus azonban a *res publica liberaról* sokkal aránytalanabb képet ad, mint amilyen a tacitusi szkéma.

a) Először is Florus két szakaszt különít el a szabad államon vagy köztársaságon belül. Az egyik az *anni aurei* idejére esik és nagyjából a numantiai valamint a Iugurtha elleni háborúig, ill. a gracchusi lázadásokig tart;

b) a második periódus az *anni ferrei* idejére datálódik, s az említett eseményektől az augustusi *principatus* létrejöttéig áll fent.

A két szakaszt a történetíró a következő módon jellemzi. Az első formában a római nép közössége egységesnek mondható, amelyen belül a politika célja *ad augendam liberi populi maiestatem* „a szabad nép felségének növelésére” irányul (1,3/9/ 1). Ez az összetartás az alapja a Róma részéről megmutatkozó területvédelemnek és -szerzésnek csakúgy, mint a birodalomhoz (*imperium*) vezető szövetségek kiépítésének (vö. *pro sociis*), s ezzel a dicsőség (*gloria*) megszerzésének (1,3/9/ 6). A *res publica libera* első időszakának mindezeket a célkitűzéseit Florus a későbbiekben Róma történetének ismertetése során részletesebben is kifejti (vö. *aemulatio imperii*, „hatalmi versengés” - 1,9/14/ 1; *pro sociis* - 1,11/16/ 1); ide számítva Itália bekebelezését (*Italiam consummare*) csakúgy, mint a tengerentúli diadalmenetek elindítását (vö. 1,13/18/ 1). Mindebben az egész római nép *fortitudoja*, „ereje” nyilvánul meg a *senatus sapientia*val, „a senatusi bölcseséggel” ill. a *ducum magnanimitasszal*, „a vezérek lelki nagyságával” együtt (1, 13/18/ 16); s ez az utóbbi megállapítás egyértelműleg egy olyan arisztokratikus államberendezkedésben látja Róma felemelkedését, amely az összes rómaiakat egyetlen közösségbe tudta fogni (vö. *una civitas*).

Ennek megfelelően Florus lépten-nyomon a *senatus* meghatározó politikai szerepét hangsúlyozza (vö. *ibid.* 20), hiszen ez a testület még az ellenség szemében is királyok gyülekezetének látszik (*ibid.*). A *duces* kitűnnek nemes magatartásukkal: a külpolitikában ugyanúgy elutasítják az álnokságot, mint ahogy a belpolitikában tartózkodnak a fényűzéstől (*ibid.* 22). Ez az arisztokrácia azonban semmiképp sem csap át a korai időkben oligarchiába, hiszen a *populus Romanus* ekkor még száműzetéssel sújtja a *clarissimij príncep*est, „a legnagyobb vezető államférfiakat” s megbünteti a *plebsszel* szembeni igazságtalan fellépést (1,17/22/ 3-4). Bizonyos *secessióktól* eltekintve (1,17/22/ 5 kk.), Menenius Agrippa-fabulájához (1,17/23/) hasonlóan minden azt bizonyítja, hogy a *civitas* alkotó elemeinek harmonikus együttműködése a gyümölcsöző, ami eredetileg jellegzetesen arisz-

10. Prooemium und Dispositionen der Epitome des Florus, Eirene, 4, 1965, 21–38.

tokratikus felfogást tükröző példázat. Ugyanakkor természetesen elítélendő minden olyan hatalmi kísérlet (vö. *decemviratus libido*; *regius furor* - 1,17/24/ 1), amely a *iust* megsértve (*ibid.* 2), megbontja ezt a társadalmi összhangot, amelynek egyik feladata, hogy *plebei cum patriciis iungerentur*, „a közrendűek egybe legyenek kapcsolva a patriciusokkal” (1,17/25/). Ez a két rend közti házasságkötés lehetővé tételén kívül abban is megvalósul, hogy valamennyien tiszteltben tartják a *libertason*, a *pudicitian* (a tisztességen) és a *dignitason* kívül a *honorum decora et insigniat*, „a tisztégek megtisztelő hatalmi jelvényeit” (1,17/26/ 5).

c) A római *res publica liberának* ezt a tiszta erkölcsű, nagy tettekre hívatott szakaszát később egy romlott erkölcsű, gyakran nem ütőképesnek bizonyuló igazgatás váltja fel, amely azonban Florus szavaiból kivehetőleg nem egy demokrácia, hanem egy erős megosztottsággal küszködő oligarchikus rendszer. Míg korábban a római polgárság naponta történő növekedése következtében fellépő *perniciosissimij civest*, „az igen veszedelmes polgárokat” kemény kézzel megfékeztek (1, 17/26/ 6), addig a birodalom további túlzott növekedése elvezet az efféle zavartkeltő elemek gátlástalan fellépéséhez, az erkölcsök fellazulásához, amikor az ellenségnek immár lehetősége nyílik arra, hogy *ipsos Romani imperii mores expugnasset*, „kiűzzék magának a Római Birodalomnak az erényeit” (1,36/3,1/ 5). Ebben mind külső, mind belső tényezők szerepet játszanak. Egyfelől megfertőzi Rómát a már legyőzött Syria életmódja, s tévútra viszi a pergamoni király kisázsiai öröksége is (1,47/3,12/ 7). A *vitia* (a bűnök), főként a *civilia bella* (a polgárháborúk) szétmárcangolják az állam testét, megmutatva a *nudum ... latus imperiit*, „a birodalom csupasz oldalát”, s feltárva a *rei publicae vulnerat*, „az állam sebeit” (vö. 1,40/3,5/ 4-5).

Mindez az államot alkotó tagok összhangjának megbomlásával áll összefüggésben. A korábban biztos kézzel irányító *senatus* meghasonlik önmagával (vö. *dimicasse ... toto ... inter se senatu* - 1,47/3,12/ 5). Jelentőségét egyre inkább a *nobiles*, ill. a *nobilitas* veszik át, akik szembekerülnek a *plebsszel* és így kiválnak az addig összetartó *populus* testéből, holott előzőleg a *possidentes* is *ipsi pars populi erant*, „a vagyonosok is a nép részét alkották” (2,1/3,13/ 7). A bírósági törvények következtében a lovagság elszakad a *senatustól* (vö. *divulsus a senatu eques* - 1,47/3,12/ 9), s a két kiváltságos rend egymással való szembefordulása szembeötlő jeleként a *senatu in equitem translata iudiciorum potestas*, „a *senatus* kezéből a lovagokéba került a bírójogi hatalom” (2,1/3,13/ 6). Így következett be az a helyzet, hogy bírósági törvényükkel a Gracchusok megosztották a népet és az addig egyetlen és egységes polgári közegből kétféjű államot hoztak létre, vö. *bicipitem ex una fecerant civitatem* (2,5/3,17/ 3).

Ez az utóbbi megfogalmazás is jól mutatja, hogy Florus a *res publica libera* eltorzulása során valójában nem egy demokratikus politikai berendezkedéssel számol, hanem egy rossz irányba módosult olyan arisztokratikus állammal, amelynek megmintázásában őt esetleg az a kép is vezethette, amelyet Tacitus rajzolt meg a Tiberius korabeli változásokról, s amelyről fentebb már szóltam. A *plebsnek* és a *comitianak* a politikai életben nincs igazán súlya, mert bár elszakadnak a *patribus* (vö. 2,1/3,13/ 2), valójában inkább csak asszisztálnak a hatalmi harcban (vö. 2,

5/3,17/ 5), kiszolgálva a polgárság soraiból kiemelkedő egyes ambiciózus és nagyra törő *principes*, a *nobilest*, a *plebei ducest*, valamint a *tribuni in partibus*, „a pártos néptribunusok”-ot (vö. 2,2/3,14/ 4). Ezáltal Florus szemében a köznép nem valódi hatalmi tényező, hanem csak eszköz a *popularis* politikusok kezében (2,2/3,14/ 2), akiket a *dominatio* vágya vezet esetenként a *tribunicia potestas* megszerzésén keresztül (vö. 2,1/3,13/ 1). A *principatus et dominandi cupido*, „az elsőbbségre és az uralomra vágyás” természetesen vezet el *in exitium rei publicae*, „az állam pusztulásához” (1,47/3,12/ 13): kimerül az állam idegrendszerre, a kincstár (vö. *rei publicae nervi ... aerarium* - 2,1/3,13/ 7). A *misera res publica* ilyen módon fizet meg saját romlásáért (2,1/3,13/ 5).

Az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy egyfelől Florus szerint a római állam történetéből hiányzik a görög államformák egyikének, a *démokratianak* a megfelelője; másfelől történetírónk a polybiosi *politeia miktére*, „a kevert államformára” ill. a *cicerói civitas mixtura* sem bukkan rá Róma történetében, úgyhogy ezzel kapcsolatban egyértelműleg tovább sarkítja Tacitus fentebb jelzett kételkedő álláspontját. Ilyen módon Florusnak az a felfogása, hogy a *populus Romanus* életében a politikai létezés csupán két módja váltja egymást: a monarchia és az arisztokrácia, de úgy, hogy mindegyiknek megvan a maga felemelkedő és az alászálló szakasza, úgymint egyrészt a *regnum* és a *dominatio*, másfelől a *res publica libera* mint a *senatus* egységes irányítása alatt álló *una civitas*, s később mint *biceps civitas*, amikor *secuna plebe* (vö. 2,3/3,15/ 3) a *principes nobilitatis* (2,5/3,17/ 5) és az *equites* egyaránt bomlasztani kezdik az állam testét.

3) Ilyen körülmények között áll elő az a helyzet, amikor a beteg politikai organizmus végre nyugalomra, kíméletes gyógykezelésre szorul: *expediebat ergo quasi aegrae sauciaequae rei publicae requiescere quomodocumque, ne vulnera curatione ipsa rescinderentur* (2,11/3,23/ 4). Florus álláspontja szerint Octavius/Augustus ezt a feladatot valósítja meg azt követően, hogy sor került az oligarchia legfőbb merényletének, a *patricium nefas*nak, „patricius gaztett”-nek (vö. Corn. Sev. poet. 13,6), a *patricii* vezette Catilina-összeesküvésnek a felszámolására (vö. 2,12/4,1/ 3 és 6), ill. ama *odia partium*, „pártgyűlölködések” (vö. 2,13/4,2/ 7) leküzdésére, amelyek a Caesar és Pompeius közti polgárháborút, valamint az azutáni eseményeket jellemezték.

A *populus Romanus iuventajának* nehéz és kóros vas éveiben, amikor a *res publica libera* fennálló keretei között a római nép eljutott öregsége küszöbére, Caesar Augustusnak sikerült új erőt öntenie az állam meggyengült szervezetébe, hiszen *prorum in omnia mala et in luxuriam fluens saeculum gravibus, severisque legibus multis coercuit* „sok súlyos és szigorú törvénnyel megfékezte a minden rosszra és kicsapongásra kapható nemzedéket” (2,34/4,12/ 65). A *princeps* itt nem egyszerűen a *moderator*, vagy a *rector rei publicae* kiegyenlítő, a dolgokat helyes kerékvágásba terelő politikus szerepében jelenik meg, hanem úgy, mint a római nép s ezzel az egész emberiség egészségének megóvója, mert az idézetben használt *fluens* és *coercuit* egyúttal orvosi műszavak is, amire Celsusnak ez a megfogalmazása is utal: *Si corpus profluit sudor coercendus, requies habenda erit* „Ha

a test vizenyős lesz, meg kell fékezni nedvességét és nyugalomra van szükség” (3,6,15). Florus tehát azt kívánta kiemelni, hogy Caesar Augustus a *corpus imperii* túlbujánzását fékezte meg, így biztosítva a birodalom testének a regenerálódásához szükséges pihenést, erőgyűjtést, vagyis azt a *requiest*, amely nem azonos az *inertia Casarum*mal (vö. praef. 8), azzal a szégyenletes tespedtséggel, amely Florus szerint — s ebben szintén Tacitushoz közelít — a római nép *senectus*ának egyik legfőbb jellemzője volt Augustus után egészen a Traianus alatt bekövetkező megélénkülésig.

Ennek a Florustól ünnepelt augustusi *requies*nek a záloga pedig a világbéke, amelyet Ianus templomának hosszú századok utáni újbóli bezárása fejez ki, s amely a *populus Romanus*nak és birodalmának Augustus alatt elért helyzetéből következik. A történetíró bemutatása alapján ugyanis a római nép nyugaton és délen már minden nemzetet a hatalma alá hajtott, azok a *populi* pedig, amelyek északon és keleten *immunes imperii*, „a birodalomtól függetlenek” maradtak, tisztelettel tekintenek fel a római népre (2,34/4,12/ 61 kk.). Ez a tisztelet fejeződik ki mind a szkíták követküldésében, mind abban, hogy a szarmaták a római nép barátságát kérik, mind abban, hogy *Seres etiam habitantesque sub ipso sole Indi*, vagyis „a kínaiak és pontosan a Nap alatt élő indiaiak is” megjelentek Rómában ajándékaikkal, s végül abban is, hogy *Parthi quoque, quos victoriae paeniteret, rapta clade Crassiana signa ultro rettulere*, „a párthusok, mintha bántaná őket győzelmük, önként visszadták a Crassus katasztrófája alkalmával elragadott hadijelvényeket” (ibid. 62–63).

Mindezek egyértelművé teszik, hogy a florusi mű záróakkordja a *populus Romanus*nak azt az állapotát hangsúlyozza már-már egy *panegyricus* hangján, amikor a férfikort lezáró kóros évek után a római alapértékeket, a *pietast* és a *pudicitiat*, általában a *virtutest* képviselő Caesar Augustusnak sikerül végre helyre állítania egyfajta általános erkölcsi megújulással a római nép államának és az egész világmindenségnek az egészségét: a *paxot*. Ez az utóbbi szempont ugyan megvan Tacitusnál is, mégis az ő nem is csak egyszerűen józan, hanem inkább kesernyés bemutatása egészen más tónusú, mint Florus szövegének szinte költői szárnyalása. Ebben az utóbbi tekintetben Florus azokból az Augustus-kori költőkből: Vergiliusból,¹¹ Horatiusból és részben talán még Ovidiusból merít, főképp Iuppiter földi helytartójaként megjelenítve Caesar Augustust (vö. Verg. G. 1,24; 503; Aen. 1, 286; 6, 789 kk.; 8, 678 kk; Hor. carm. saec. 53–60; c. 1,12, 53 kk.; 3,5 2 kk. stb.).

A jelzett költői anyagot azonban Florus nem szolgálai módon kezeli: őnála Augustus nem olyan isteni lény, aki valamely olymposi istenség, főként Iuppiter földi helytartója, hanem olyan személy, aki önmagában isteni alak, akit már földi életében ilyené tesz neve és címe (*nomen, titulus*). Florus szemében Augustus

11. Vergilius nemcsak Florus egyik példaképe, hanem Tacitusnak is (ez utóbbival kapcsolatban I. E. HENRY, Virgilian Elements in Tacitus' Historical Imagination, in: ANRW II 33.4: 2987–3005; azonosak Tacitus és Florus történetírói példaképei is: Cato, Sallustius stb., vö. pl. K. SCHNEIDER, Tacitus and Sallust [diss.], Heidelberg, 1964; ill. R. SYME, Sallust, Berkeley – Los Angeles, 1964, főleg pp. 292–296; valamint L. ALFONSI, Da Sallustio a Tacito, Aevum 42, 1968, 474–475. – Másfelől: Th. OPITZ, Zu Sallustius und Florus, JbbfPh, 133, 1886, 432.

ennyiben több a *populus Romanus*t megalkotó Romulusnál, aki csak halála után válik istenné.

A Florustól megrajzolt Augustus-képnek a történelmi és irodalmi reminiscenciákon kívül lehetnek bizonyos filozófiai gyökerei is. Miként Arisztotelész szerint a monarchia természeti szükségszerűség, Florus is hasonlóképpen organikus módon látja mind a *principatus* sorsát, mind további változásait; továbbá: a florusi Caesar Augustus maga is képviseli a Platóntól és a sztoikusoktól is elvárt bölcsességet, egyesítve azt a másoktól igényelt gyakorlati tapasztaltsággal (vö. *sapientia et sollertia*), s úgy igazgatva fejbólintásával a világot, mint ahogy a lélek és az értelem kormányozza a testet (vö. 2,14/4,12/ 6).

Ilyen módon Florusnak a részben idegen elemekből sikerül egy végeredményében olyan újszerű Augustus-portrét formálnia, amely jól illeszkedik a római történelemről vallott általános természetelvű történelem-felfogásába. Ezt jelzi, hogy a korai *principatus*hoz intézett dicshimnusza ellenére, az előzőekhez hasonlóan ennek a rendszernek is tisztában van *kata physin* bekövetkező degenerációjával, amely az Augustus utáni periódus *inertia Caesarum*ában fejeződik ki, még ha Traianus alatt és után bekövetkezik is valamiféle átmeneti felfrissülés (vö. *revirescit* - praef. 8).

Ezért semmiképpen sem mondhatjuk, hogy Florus nagyotmondó rhétórmagasztalója lett volna a római nép *senectus*ához kapcsolódó újabb monarchiának: a *principatus*nak. Vergiliushoz hasonlóan maga is úgy látta, hogy ez a szisztéma csak ideiglenes megerősödést jelenthet a római nép életében, amely maga is alá van vetve a természetben megnyilvánuló örökös elkorcsosulásnak.

Florusnak a *principatus*ról kialakított eme elképzelése, amely sajátosan elegyíti a *panegyricus*t a kritikával, jól illik ahhoz a költőhöz, aki pályája elején az *agon Capitolinus*on, (a capitoliumi versenyen) súlyos megaláztatásban részesült Domitianus császár részéről; s aki hispaniai *rhetor-grammaticus*ként büszkén magasztalta fel élethivatását, amelyet rá *non Caesar, sed Fortuna ... iniunxit*, azaz: „nem a császár, hanem a szerencse ruházott” (VOAP 3, 6), szemben azokkal a katonai és polgári tisztségviselőkkel, akik mind a császártól függenek. Egy ilyen szuverén személyiségtől megértjük, hogy bökverset írt Hadrianushoz, csúfot űzve az uralkodó örökös utazásaiból, limes-járásából. Az, aki ilyen öntudattal rendelkezett, a szellem síkján magával az uralkodóval is egyenrangúnak érezhette magát, amit ekképp öntött versbe:

*Consules fiunt quotannis et novi proconsules
solus aut res aut poeta non quotannis nascitur*

(magyarul: évenként lesznek új consulok és proconsulok, egyedül király vagy költő nem születik minden évben).¹²

12. Poem 10 ed. P. JAL II p. 127.